

Apie baroko laikotarpio vargondirbystę Lietuvoje: instrumentas ir prospektas

Rimantas Gučas

El. paštas gucas@takas.lt

Pastarąjį dešimtmetį pasirodė nemažai publikacijų apie baroko laikotarpio vargondirbystę Lietuvoje. Susidaro įspūdis, kad jose kartais pernelyg paprastai sprendžiami vargonų autorystės, savitumo, kiti klausimai. Tai paskatino išsamiau patyrinėti to meto amatininkų santykius, cechų sistemą, amatininkų išsimokslinimą, kai kurias teisinės, gamybinės, transporto sąlygas ir kitus panašius praktinius dalykus, turėjusius įtakos vargondirbystės meno ypatumams to meto Lietuvoje. Aptariama ir pati vargondirbystės – instrumento ir spintos su prospektu – sąvoka. Naudoti archyvinių dokumentų ir literatūros analizė, istorinis, aprašomasis, retrospektyvinis metodai.

RAKTAŽODŽIAI: vargonai, vargondirbystė, meistrai, privilegijos, amatininkų cechai, transportas, jėzuitai

Lietuvos vargonų istorija pradedama nuo XV a. pradžios, o XVI a. vargondirbystė turėjusi būti gana išplėtota, nes jau *Pirmajame Lietuvos Statute* paminėta vargondirbio profesija¹. Tačiau turima medžiaga konkrečiau kalbėti apie juos leidžia tik nuo paskutiniųjų XVI a. metų ir nuo XVII a. pradžios: 1595–1596 m. buvo pastatyti tuomet ypač prabangūs Vilniaus katedros vargonai (sudegę 1610 m.).

XVII a. pradžia paženklinta kovų su švedais, kuriose pasižymėjo Vilniaus vaivada ir Lietuvos lauko etmonas Jonas Karolis Chodkevičius – talentingas karvedys, laimėjęs įspūdingų pergalių. 1614 m. jis pastatydino vargonus Vilniaus Bernardinų bažnyčioje. Šie „vargonai buvo pastatyti su didžiausiomis išlaidomis (kurioms niekas negalėjo prilygti Lietuvos Kunigaikštystėje)“². Be to, kaip padėką Dievui už pergalę 1610–1617 m. J. K. Chodkevičius pastatydino bažnyčią ir vienuolyną Kretingoje, o 1619 m. padovanojo jai Karaliaučiuje užsakytus vargonus. Pastarieji beveik tris šimtmečius buvo bene žymiausi Lietuvoje. XVII a. Lietuvai atėjo sunkūs laikai: nuo amžiaus vidurio prasidėjus karams su Rusija ir Švedija, beveik visa Lietuva buvo užimta ir plėšiama svetimų kariuomenių, o XVIII a. pradžioje – įtraukta į Šiaurės karą. Karai sugriovė krašto ūkį, šalis prarado apie pusę gyventojų. Nepaisant to, ir bažnyčios buvo statomos, ir vargonai jose. Tačiau iki šiol neteko aptikti žinios, kad tarp jų būtų buvę pastatyta didingų instrumentų, apie žymesnius vargonus nėra net užuominų. Visos mus pasiekusios žinios yra apie nedidelius vieno manualo vargonus,

1 *Pirmasis Lietuvos Statutas* (1529) 2004: 230.

2 „Organa cum maximo sumptu (quibus nulla in Ducatu Lituaniae comparari poterant) sunt erecta“ (išvertė Dovidė Keršienė). *Vytauto Didžiojo karo muziejus*. S-11105, p. 25.

arba pozityvus ir regalius. Tik 1729–1735 m. buvo pastatyti 46 registrų vargonai Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto (sutrumpintai vadinama Šv. Jonų) bažnyčioje. Tai buvo didžiausi žinomi vargonai ligtolinės Lietuvos istorijoje. Po dvejų metų jie sudegė.

Šiuo metu seniausi iki mūsų dienų išlikę vargonai, tiksliau – pozityvas, yra pažymėti 1744 metų data. Nors iš tiesų šis instrumentas senesnis, padirbtas gal dar apie XVII a. vidurį, o minimais metais buvęs perdirbtas (ir perdažytas). Dabar jis yra restauruotas ir stovi Kretingos bažnyčioje. Lietuvoje yra ir daugiau vargonų liekanų ar fragmentų, likusių greičiausiai iš XVII a., tačiau jų amžius jokiais įrodymais nėra patvirtintas. Kiek plačiau vargondirbystės klausimus galima aptarinėti tik nuo XVIII a. ar net jo vidurio, nes iš to laikotarpio yra išlikę ne vien daugiau istorinės archyvinės medžiagos, bet ir pačių instrumentų.

XVII–XVIII a. Lietuvos-Lenkijos valstybėje būta keleto stiprių baroko architektūros centrų, tarp jų Lvovas, Polockas, Gardinas, Vilnius. Tikru *baroko miestu* Vilnius tapo XVIII a. II pusėje, kai buvo atstatytas po didžiųjų 1737, 1748 ir 1749 metų gaisrų. Tai buvo metas, kai LDK pradėjo atsigaivinti gamybinės jėgos, nors visai jos atsikūrė tik iki XVIII a. paskutinio ketvirčio. Kuriant Vilniaus baroko architektūros tradicijas dalyvavo vietos, taip pat kitų šalių – Italijos, Prūsijos – architektai, tarp jų nemažai buvo Vilniaus universiteto auklėtinių. Šie architektai sukūrė baroko šedevrus, turėjusius savitą stilių, menotyrininkų vadinamą Vilniaus baroku. Vilniaus barokas pasklido gana plačiai, jo poveikis ryškus beveik visoje buvusios LDK teritorijoje³.

XVIII a. II pusėje ir XIX a. pradžioje buvo pastatyta nemažai naujų vargonų. Iš to laikotarpio Vilniuje yra išlikę 13 barokinių vargonų prospektų, ir visi jie yra vieno stiliaus, artimo Vilniaus baroko architektūrai. Labai panašių tos pačios mokyklos vargonų prospektų yra beveik visoje Lietuvoje ir LDK. Iš viso šiuo metu Lietuvoje yra išlikę apie 70 vargonų prospektų, kuriuos galima laikyti barokiniais. Dauguma šių vargonų yra maži, vieno manualo, ir tik keli buvo didesni – dviejų manualų. Didelė dalis jų XIX a. II pusėje ir XX a. pradžioje buvo perstatyta, liko vien barokiniai prospektai. Išlikusių instrumentų būklė, išskyrus kelis restauruotus, yra bloga, o restauruotuose instrumentuose ne visa medžiaga yra autentiška. Vis dėlto šie vargonai yra vertingas paveldas, įdomus ne tik mums, bet ir tarptautinei bendruomenei. Įvairiapusis jo tyrinėjimas gali būti naudingas tiek mūsų muzikos kultūrai, tiek ir restauravimo praktikai. Nuodugnus vargonų instrumento tyrimas paprastai atliekamas kvalifikuoto restauravimo proga. Kadangi restauravimo darbai Lietuvoje vyksta labai vangiai, o mokslinio požiūrio į instrumentą trūksta, rimtų poslinkių Lietuvos vargondirbystės istorijos klausimais sunku tikėtis. Paprasčiau yra su vargonų prospektais, jų išlikę daugiau ir jie lengviau prieinami.

3 Lietuvos architektūros istorija 1994.

Publikacijų apžvalga

Lietuvoje spausdintos medžiagos apie vargondirbystę yra nuo XIX amžiaus. Viena pirmųjų publikacijų – vilniečio kunigo Jano Galiczto straipsnis, 1861 m. paskelbtas Varšuvoje leistame žurnale *Ruch muzyczny*⁴. Jame pateikiamos septynerių to meto Vilniaus vargonų dispozicijos ir aprašymai. Nepaisant vienos kitos klaidos ar netikslumo, tai tebėra rimčiausias ir išsamiausias šaltinis apie to meto Vilniaus vargonus. Pavienių žinučių apie vargonus ir jų meistrus Lietuvoje esama lenkų enciklopedinio pobūdžio leidiniuose. 1966 m. pasirodė žinomo lenkų senosios muzikos ir vargonų tyrinėtojo Jerzjo Gołoso apibendrinamoji studija⁵, papildyta jos versija išleista 1972 metais⁶. Vargonų prospektams skirtame Ewos Smulikowskos veikale⁷ taip pat yra medžiagos apie Lietuvos vargonus. 1992 m. J. Gołoso⁸ ir E. Smulikowskos⁹ knygos buvo išleistos ir anglų kalba. Abu šie autoriai, rašydami apie Lietuvos, daugiausia Vilniaus, vargonus, mažai rėmėsi pirminiais šaltiniais, jų studijose nemažai netikslumų ir klaidų, kurias vėliau neretai kartuoja kiti autoriai.

Kruopščiai medžiagą rinkęs Varšuvos universiteto magistrantas Marcinas Zglińskis¹⁰ savo darbuose tyrinėjo vargonų prospektus, tačiau jame yra nemažai žinių ir apie instrumentinę dalį. Kadangi Zglińskis daug dėmesio skyrė pirminių šaltinių studijoms, jo pateikta medžiaga yra gana patikima. Nemažai šios medžiagos yra paskelbta atskirais straipsniais įvairiuose leidiniuose¹¹.

Ypač svarbus, patikimais šaltiniais pagrįstas, gerai parengtas veikalas, kuriuo remiasi visų šalių vargonų tyrinėtojai, yra Wernerio Renkewitzo ir Jano Jancos „Vargonų statybos meno istorija Rytų ir Vakarų Prūsijoje“. Išleistos trys knygos: I tomas yra daugiau skirtas seniausiems laikams ir Vakarų Prūsijai¹², II tomo 1 dalyje vyrauja medžiaga apie Karaliaučiaus XVIII a. meistrus¹³, II tomo 2 dalis apima laikotarpį nuo XVIII a. pabaigos iki Antrojo pasaulinio karo¹⁴. Kadangi Lietuvos vargonų istorija nuo pat pirmojo paminėjimo buvo glaudžiai susijusi su Prūsų Lietuva ir Karaliaučiumi, šiame veikale pateikta medžiaga yra svarbi ir Lietuvos vargonų istorijos tyrinėtojams.

Lietuvių autoriai apie vargonus pradėjo rašyti dar tautinio atgimimo laikais: vargondirbys šviesuolis Jonas Garalevičius (1871–1943) pirmajame lietuviškame muzikos laikraštyje *Vargonininkas*, leistame 1909–1910 m., 1913 bei 1914 metų

4 Galicz 1861.

5 Gołos 1966.

6 Gołos 1972.

7 Smulikowska 1989.

8 Gołos 1992.

9 Smulikowska 1992.

10 Zgliński 1996.

11 Zgliński 1999/2000: 289–303; *The Nordic – Baltic Organ Book* 2003.

12 Renkewitz 1984.

13 Renkewitz ir kt. 2008.

14 Renkewitz ir kt. 2015.

Vargonininkų kalendoriuje paskelbė kelis straipsnius apie vargonus. Nors juose daugiau dėmesio skyrė bendresniems dalykams, būta ir užuominų į paminklosaugą. Garalevičius kreipėsi į Lietuvos vargonininkus, prašydamas atsiųsti žinių apie jų bažnyčių vargonus, nes norėjo „sužinoti vidutinį nuošimtį bažnyčių, kuriose esama geri ar pusėtini vargonai ir kuriose blogi ar jų visai nėra“. Jis taip pat pridūrė, kad „atsiras ir tokių bažnyčių, kur nors ir seni vargonai, bet statyti kokio norint garsaus meistro (kaip va: Kretingoj, Tytavėnuos, Kurtavėnuos)“¹⁵.

Lietuvos vargonų istorija labiau susidomėta po Pirmojo pasaulinio karo, jau Nepriklausomybės laikais. Bene pirmą kartą, kad ir labai glaustai, ją pabandė peržvelgti Konradas Kaveckas¹⁶. Jis paminėjo ir didžiuosius Kretingos (nurodė, kad jie iš Karaliaučiaus), ir modernius Kauno Jėzuitų bažnyčios vargonus (sunaikinti sovietų okupacijos metais). Per Antrąjį pasaulinį karą žuvus tiems vargonams ir kai kuriems šaltiniams, Kavecko žinios tapo labai svarbios. Vertingi išėivijos lietuvių mokslininkų P. Reklaičio¹⁷ ir kun. K. Senkaus¹⁸ straipsniai, ypač dėl medžiagos iš Lietuvoje mažai žinomų šaltinių.

Sistemingos vargonų paminklosaugos Lietuvoje pradžia laikytini 1967 metai. Tuomet Lietuvos dailės muziejaus Teatro ir muzikos skyriui, tiksliau – jame dirbusiam šių eilučių autoriui, buvo sudarytos sąlygos pradėti rinkti duomenis apie bažnyčių vargonus. 1970 m. spalio mėnesį Lietuvos SSR kultūros ministro įsakymu „vargonai, kaip ir kiti seni muzikos instrumentai, yra vertingi kultūros paminklai, priklausantieji istorinių paminklų grupei“. Istorinių vargonų tema buvo paskelbtas straipsnis¹⁹, o 1971 m. patvirtintas pirmasis paminklinių vargonų sąrašas. 1984 m. vargonai įraukti į kultūros paminklų sąrašą, tačiau jis buvo paskelbtas tik 1993 m., jau Nepriklausomoje Lietuvoje²⁰. Šiame sąrašė buvo 91 vargonai.

2009 m. pasirodė šių eilučių autoriaus parengtas Lietuvos vargonų katalogas su gana plačia istorine apybraiža. Jame pateikti pagrindiniai duomenys apie 450 vargonų²¹.

Žinių apie įvairių specialybių LDK amatininkus yra surinkę ir dokumentų rinkinių arba žinyų pavidalu pateikę ir specialiai vargonais nesidomėję tyrinėtojai. Vertingų duomenų iš pirminių šaltinių yra suradę Eusebiuszas Lopaciński²². Ypač daug naudingos medžiagos galima rasti Henriko Lowmianskio paskelbtuose Vilniaus amatininkų cechų dokumentuose²³. Iš mums sunkiau prieinamų šaltinių medžiagos apie jėzuitų menininkus yra Jano Popłateko ir Jerzjo Paszendos „Jėzuitų menininkų

15 Garalevičius 2014: 50.

16 Kaveckas 1938.

17 Reklaitis 1967.

18 Senkus 1956.

19 Gučas 1970.

20 *Lietuvos Respublikos istorijos ir kultūros paminklų sąrašas (1978–1990 m.)*. I dalis. Vilnius, 1993: 178.

21 Gučas 2009.

22 Łopaciński 1946.

23 Lowmiański 2006.

žodyne²⁴. Daug žinių rasime Vlodo Drėmos archyvų išrašų rinkiniuose²⁵. Tai šio darbštaus ir pasišventusio mūsų paveldo tyrinėtojo viso gyvenimo triūso palikimas.

XXI a., ypač pastaraisiais metais, apie Lietuvos vargonus, jų istoriją pasirodė gana daug publikacijų. Svarbus yra 2001 m. paskelbtas istoriko Mindaugo Paknio straipsnis apie vargonų meistrus LDK²⁶. Nors ir nedidelės apimties, jis vertingas dėl jame pateiktos pirminiais šaltiniais paremtos ir kruopščiai ištyrinėtos medžiagos.

Daug darbų, įvairių informacinių straipsnių apie Lietuvos vargonus paskelbė Girėnas Povilionis. 2000 m. baigęs Lietuvos muzikos akademijos vargonų klasę, jis buvo priimtas į Kultūros paveldo centrą rinkti ir tvarkyti Lietuvos vargonų paveldo medžiagą. Savo dėmesį nukreipęs į Lietuvos ir LDK barokinius vargonus, ta tema 2006 m. Vilniaus dailės akademijoje apgynė daktaro disertaciją²⁷. Dalis disertacijos medžiagos yra paskelbta atskirais straipsniais įvairiuose leidiniuose. Medžiaga apie kai kuriuos vargonus katalogo pavidalu yra išleista 2009 metais²⁸. Katalogas aprėpia ir instrumentus, esančius kaimyniniuose kraštuose – Latvijoje, Baltarusijoje, bet priklausančius LDK vargondirbystės aplinkai. 2013 m. pasirodžiusioje stambioje Povilionio monografijoje pateikta visa pagrindinė autoriaus surinkta medžiaga²⁹. Joje dėmesys sutelktas į tai, ką jis vadina *Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla*. Nors, Povilionio nuomone, „sąvokos *Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla* originalumas ir apibrėžimas moksliniais tyrimais buvo pagrįstas³⁰“, erdvė diskusijoms lieka. Nėra aiškaus atsakymo į klausimą, kuo ypatinga, neįprasta ta mokykla, kokiais moksliniais metodais įrodytas jos išskirtinumas. Nepakankamai aiškiai apibrėžta ir pati vargondirbystės sąvoka. Per mažai atkreipta dėmesio į įvairias kitas aplinkybes ir amato ypatumus, nuošalyje lieka dalykai, buvę už dirbtuvės durų, bet ne mažiau svarbūs. Tyrinėjant vargondirbystės klausimus, negalima apeiti kitų specialybių amatininkų (stalių, drožėjų, skulptorių, dažytojų), dalyvavusių dirbant vargonus, jų tarpusavio santykių, dalijimosi darbais ir atsakomybe, taip pat darbo sąlygų. Bandant geriau suprasti, kas, ką, kur ir kaip dirbo, turi reikšmės net ir tokie grynai gamybiniai dalykai, kaip transportavimas. Povilionio darbuose į visa tai atsižvelgiama nepakankamai. Iš to kyla nemažai spėlionių ir skubotų išvadų.

Vargonai – muzikos instrumentas ir jo spinta (jų santykiai)

Prieš pradėdant tyrinėti su vargondirbyste susijusius klausimus, būtina apibrėžti, kas yra vargonai ir vargondirbystė, kuri vargonų dalis daugiau priklauso architektūros ar dailės sričiai.

²⁴ Poplatek 1972.

²⁵ Drėma 2007, 2008, 2015.

²⁶ Paknys 2001.

²⁷ Povilionis 2006.

²⁸ Povilionis 2009.

²⁹ Povilionis 2013.

³⁰ Povilionis 2011.

Vargonai yra muzikos instrumentas, vargonų statybos amatas / menas vadinamas *vargondirbyste*³¹ (vok. *Orgelbau*). Vargonus kaip muzikos instrumentą sudaro *vamzdynas, pūtykla* (oro pūtimo įrenginys) ir *traktūra* (valdymo įrenginys). Visa tai sumontuojama į *spintą*, senuose dokumentuose kartais vadinamą *struktūra*. Matomoji vargonų spintos dalis – *fasadas*, dažniau vadinamas *prospektu*, paprastai būna puošnus, nes vargonai yra labai svarbus bažnyčios interjero elementas, tiek architektūrine, tiek ir emocine prasme – altoriaus atspindys. Jų išvaizdai visais laikais buvo skiriama daug dėmesio. Kai iš Bizantijos į Vakarų Europą atėję vargonai pradėjo plisti bažnyčiose, daugiausia jie buvo vertinami kaip puošmena. Visais laikais pirmiausia pamatomi ir įvertinami vargonų prospektai. Paminklosauga taip pat iš pradžių susidomėjo vargonų prospektais ir tik vėliau – instrumentais. Be to, vargonų prospektai yra tvaresni nei instrumentai. Vargonų prospektas, jeigu jo kas nors nesunaikina, stovi šimtmečius. Jo remontas ir priežiūra yra palyginti paprastas dalykas. O instrumentas dėvisi, paliktas be kvalifikuotos priežiūros gana greitai nyksta. Be to, muzikinis skonis nuolat kisdavo, atsirasdavo naujas repertuaras, kuriam reikėjo kitokio instrumento. Todėl instrumentai dažnai būdavo remontuojami, perdaromi, tobulinami, keičiami, o meniniu požiūriu vertingi prospektai dažnai juos „pergyvendavo“.

Vargonų prospektas, kaip savarankišką meninę vertę turinti vargonų dalis, į vargondirbystės sąvoką tiesiogiai nepatenka. Tai atsispindi ir klasikiniuose M. Pretorius³² ir J. Adlungo³³ veikaluose apie vargondirbystę, kuriuose vargonų spintai ir prospektui skiriama vos po kelias pastraipas, bendrais žodžiais pažymint, kad jie turi būti gražūs. O vienas žymiausių XIX a. autorių J. G. Töpferis³⁴ dėmesio prospektui parodė dar mažiau. Tai, kad vargonų spinta su prospektu ir instrumentas nebuvo vien vargondirbio rankose, kad šios sritys dažnai buvo atskiros, atsispindi ir įvairiuose su amatininkų darbu susijusiuose dokumentuose.

Cechai ir privilegijos

Vargondirbystė LDK niekuomet nebuvo atsiribojusi nuo aplinkinių kraštų. Priešingai, ryšiai buvo labai glaudūs, vargondirbiai tarpusavyje bendravo, keitėsi mokiniais, patys daug keliavo. Tie patys meistrai dirbo ir LDK (pirmiausia Vilniuje), ir Kurše, Prūsijoje. Todėl norėdami geriau įsivaizduoti, kaip viskas vyko Lietuvoje, mes galime naudotis pastarųjų kraštų medžiaga, juoba tiek technologiniai, tiek ir organizaciniai vargondirbystės klausimai yra gana universalūs, tad didesnio skirtumo būti negalėjo. Kiek daugiau jo būta administravimo reikaluose, pirmiausia cechų ir privilegijų

31 Šis terminas pasirodė jau *Vargonininke* prieš šimtą metų. Įprastai vartojamas vargonų *meistro* terminas čia nelabai tinka, nes *meistras* dažniau reiškia padėję amatininkų bendrijoje arba pareigybę.

32 Pretorius 1619.

33 Adlung 1768.

34 Töpfer 1843.

sistemose. Didesniuose miestuose amatininkai jungėsi į cechus, siekdami sutvarkyti pasidalijimą darbais, mokesčių, buitinius ir kitus klausimus, taip pat prižiūrėti darbų kokybę. Cechų taisyklės būdavo nusakomos specialiose privilegijose, kurias suteikdavo aukščiausioji valdžia (karaliai, kunigaikščiai). LDK karalių teikiamos privilegijos buvo skirtos konkrečių specialybių cechams, tad dirbti kitų darbų nebuvo galima. Suteikiant amatininkams privilegijas, būdavo tikrinami jų sugebėjimai. Cechai taip pat kėlė tam tikrus reikalavimus savo narių darbo kokybei ir sekė, kad jų būtų laikomasi. Privilegijai gauti reikėjo pateikti atitinkamo lygio savarankiškai atliktą darbą.

Kituose kraštuose, pavyzdžiui, Prūsijoje ar Kurše, privilegijos vargondirbiams buvo suteikiamos individualiai. Prūsijoje privilegiją suteikdavo karalius, ji davė teisę dirbti tam tikroje vietovėje. Kurše privilegijas suteikdavo kunigaikštis. Švedijoje XVIII a. viduryje privilegija vargondirbiams būdavo suteikiama išlaikius atitinkamą egzaminą Švedijos mokslų akademijoje, o nuo 1773 m. – Karališkojoje muzikos akademijoje³⁵. Privilegija niekuomet ir niekur nereiškė monopolio, daugelis amatininkų ir vargondirbių dirbdavo ir be privilegijos.

Be privilegijos dirbantys amatininkai Prūsijoje buvo vadinami *fušeriais* (*Pfischer, Fuscher, fuszer*)³⁶. Lenkų kalba rašytuose senuose LDK dokumentuose vartojamas žodis *partacz* (*partačius*), pasitaikantis šnekamojoje kalboje³⁷. Miestų cechų meistrai pyko ant *fušerijų*, kad jie, nemokėdami jokių mokesčių, nedalyvaudami rinkliavose ir kituose visuomeniniuose reikaluose, sudarė nesąžiningą konkurenciją. Be to, nebuvo kontroliuojama jų darbo kokybė. Tačiau tai anaiptol nereiškė, kad ji būtina buvo bloga. Dirbančiųjų be privilegijos darbo galimybės dažnai buvo prastesnės. Pavyzdžiui, Prūsijoje *fušerijų* darbas negalėjo būti finansuojamas iš karaliaus (valstybės) ar bažnyčios lėšų. Negaudami rimtų užsakymų *fušeriai* turėjo verstis menkesniais darbais, remontais³⁸, todėl konkurencinėje kovoje privilegija buvo labai svarbus dalykas. Privilegijuotiems meistrams atitekdavo geresni užsakymai, be to, jie turėjo galimybę užsipašyti didesnes kainas. Privilegijos turėjimas kartais būdavo naudingas ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, 1713 m. Prūsijos gyventojams karaliaus buvo įsakyta savo namuose apgyvendinti

35 Helenius-Öberg, E. '... hwilka frågor till ingen del blifwit besvarade...' Kring en orgelbyggarexamen 1763. *Studier och essäer tillågnade Hans Eppstein 25-2-1981*. Stockholm: Kungliga Musikaliska Akademien, 1981, S. 55. (Už nuorodą esu dėkingas dr. Pauliui Peetersui.)

36 Prof. Jano Jancos laiškas straipsnio autoriui 2012 11 25.

37 Žodyne *partacz* verčiamas kaip *blogas amatininkas, niekalo gamintojas, chaltūrininkas* (Vaitkevičiūtė, V. *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1979). Istoriskai šis reiškinys buvo kur kas sudėtingesnis. Jam nėra lietuviško atitikmens. Sovietmečiu buvęs legalizuotas rusų kalbos žodis *chaltūra* – pašalinis, lengvas uždarbis šalia pagrindinio, įprastinio arba nerūpestingas, nesąžiningas darbas; tokiu būdu padarytas daiktas; tokio darbo produktas (Lemchenas, Ch. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 1969). Pirmoji jo prasmė yra artimesnė tai, kuria buvo vartojami *fušeris* ir *partačius* XVII–XVIII amžiais. *Chaltūros* „galiojimo laiko“ pratęsti nesinori, nes jis labiau primena sovietinius darbo santykius ir moralę, nei nusako baroko laikotarpio amatininkų santykių realijas. Teks pasinaudoti vokiečių kalbos kilmės žodžiu *fušeris*, nors *Lietuvių kalbos žodyne* jis pateikiamas kaip nevertotinas (Balčikonis, J. *Lietuvių kalbos žodynas*. II t., C–F, Kaunas, 1947). Žodžio *chaltūra* šiame žodyne iš viso nėra.

38 Janca 1997: 283.

karius. Karaliaučiaus vargondirbiui Johanui Josua Mosengeliui (1663–1731) taip pat buvo liepta apgyvendinti 20 karių, tačiau jis, pateikęs privilegiją, nuo šios prievolės buvo atleistas³⁹.

LDK politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo, taip pat vargonų kultūros centras buvo Vilnius. Čia būrėsi įvairiausių specialybių amatininkai. Cechai susiformavo XV–XVI a., jų struktūra buvo neatsiejama nuo miesto piliečių teisių ir pareigų. Pagrindiniai cechų principai per šimtmečius kito nedaug ir išliko iki pat pramonės revoliucijos. Dar XIX a. I pusėje Vilniaus amatininkai dirbo pagal seną organizacinę struktūrą⁴⁰. Suprantama, įvairių pokyčių, persikirstymų būta, tačiau jie nebuvo esminiai.

Vieni svarbiausiųjų buvo medžio apdirbimo meistrai, ypač staliai, kurių cechasis buvo bene gausiausias. Vargondirbių Vilniuje būta nedaug, kurti savo cechą jiems nebuvo prasmės, tad savo cecho jie neturėjo. Vargondirbiai, drožėjai ir tekintojai turėjo stoti į stalių ir baldžių (łowżański?) cechą. Tai turėjo prasmę – stalius, drožėjus ir vargondirbius jungė bendri objektai. Visa stalių cecho struktūra, taisyklės, privilegijos bent jau iki XIX a. pradžios vienodai lietė ir vargondirbius.

Atskirai muzikos instrumentų dirbėjų cechai Vilniuje paminėti kelis kartus jau XIX amžiuje. 1833 m. Vilniuje buvo muzikos instrumentų cechasis, kuriame buvo 5 meistrai, 3 pameistrai ir 5 mokiniai⁴¹. Kokius instrumentus jie dirbo, kokios buvo jų specialybės, nežinoma. Šio cecho narių sąrašasis nerastas. Matyt, būta ir cechui nepriklaususių muzikos instrumentų meistrų, nes tais pačiais metais minima mieste buvus aštuonis *pantalionų* (tuo metu buvo įprasta taip vadinti ir stalo pavidalo fortepijonus) ir kitų muzikos instrumentų fabrikus.

1860 m. būta žydų muzikos instrumentų dirbėjų cecho su 9 meistrais, 56 pameistrais ir 69 mokiniais. Kokius instrumentus jie dirbo ar taisė, taip pat trūksta žinių.

1883 m. dar kartą buvo įkurtas ir iki cechų likvidavimo 1893 m. veikė Vilniaus fortepijonų ir muzikos instrumentų cechasis. Atrodo, kad pirmiausia susibūrė fortepijonų meistrai, vėliau į cechą įstojo keli vargondirbiai ir pučiamųjų instrumentų meistrai.

Lietuvoje amatininkų cechų istoriją tyrinėja ne vienas kruopštus istorikas. Neabejotina, kad ilgainiui bus surasta bei paskelbta išsamesnės medžiagos ir apie vargondirbius. Čia tenka apsiriboti tuo, ką turime. Pirmiausia tai yra keli Vilniaus magistrato aktai⁴². Keliuose tokiuose aktuose užfiksuoti cecho konfliktai tarp stalių ir kitų specialybių (drožėjų) meistrų. Konkurencija buvo didelė, santykiai tarp įvairių amatininkų dažnai buvo įtempti. Staliai pavydžiai žiūrėjo į kitus amatininkus, dirbusius medžio darbus. Kadangi didžiąją vargonų dalį sudaro medinės dalys, vargondirbiams nuolat reikėjo padėjų (pameistrių) stalių. Dėl to dažnai kildavo konfliktų su stalių meistrais, kurie manė, kad tokie darbai, kaip vargonų spinta su

39 Renkewitz ir kt. 2008: 48.

40 Pugačiauskas 2008: 12–26.

41 Balinski 1835: 116.

42 Lowmiański 2006.

prospektu, priklauso jiems. Kartais jie bandydavo diktuoti savo sąlygas, juolab kad drožėjų, ypač vargondirbių, buvo mažuma.

Štai 1730 m. Vilniaus magistrato taryba (burmistro tarybos įstaiga) svarstė drožėjų Karolio Frezerio ir Antonio Percellio skundą prieš stalių cechą, atstovaujama cecho vyresniųjų Andriaus Rydigerio ir Kristupo Melcerio. Drožėjai skundėsi, kad yra laikomi *fušeriais* (*partačiais*) ir neprileidžiami prie stalių darbų. Pagal karaliaus Jono Kazimiero 1664 metų privilegiją, drožėjai, vargondirbiai ir tekintojai, kurie negalėjo apseiti be pagalbininkų (pameistrių?) staliaus darbams, privalėjo įsirašyti į cechą. Nors minėti drožėjai jau buvo įstoję į cechą, stalių tebebuvo vadinami *fušeriais* ir jiems neleidžiama pasitelkti padėjų staliaus darbams. Savo ruožtu staliai pateikė dar šimtmečiu senesnę, 1579 metų, karaliaus Stepono privilegiją ir Vilniaus magistrato straipsnius, kuriuose rašoma, kad drožėjams, kaip *fušeriams*, neleistina turėti stalių pameistrių. O jei norėtų stoti į cechą, privalėtų parodyti kilmės liudijimus ir atlikti keliones („stažuotes“). Tą kartą (1730 m.) magistratas nurodė staliams pripažinti šiuodu drožėjus teisėtais meistris. Taip pat nurodoma, kad ateityje į stalių cechą užsirašantys drožėjai privalo parodyti geros kilmės laiškus ir remtis karaliaus Jono Kazimiero privilegija. Be to, drožėjai atleidžiami nuo staliams privalomų kelionių, tačiau be cecho vyresniųjų leidimo priimti bendradarbių (*towarzyszy*) staliaus darbams jie negali. Savo ruožtu esant reikalui staliai privalėjo skirti tokių pagalbininkų⁴³. Staliai, atrodo, magistrato sprendimui nepakluso, taigi 1738 m. Frezeris su Percelliu vėl skundėsi magistratui, kad staliai ignoruoja 1730-ųjų dekretą, pagal kurį privalėjo duoti drožėjams į pagalbą darbininkų staliaus darbams.

1742 m. kovo 20 d. Vilniaus magistratas patvirtino naujas stalių cecho taisykles – vadinamuosius *artikulus*⁴⁴. Mat 1737 m. birželio 2 d. įvykęs didelis gaisras „su savo negėstančiu apetitu suėdė“ visus stalių cecho dokumentus – karalių duotas privilegijas, magistrato patvirtintas senas cecho taisykles. Dėl taisyklių atkūrimo savo ir viso cecho vardu kreipėsi grupė stalių cecho meistrų – Krzysztofą Melceris, Franciszeką Fleszeris, Frydrychas Milleris, Gierardas Celė, Dawidas Rytteris, Matis Gryninas. Gierardas Celė yra neabejotinai žinomiausias to meto Vilniaus vargondirbys Gerhardas Arendas Zelle. Jo pavardę randame 1740⁴⁵, 1742⁴⁶ ir 1747 metų⁴⁷ stalių cecho narių sąrašuose.

Naujosios taisyklės parengtos remiantis karaliaus Žygimanto Augusto 1552 m. gruodžio 22 d. suteikta privilegija, taigi du šimtus metų turinčiu dokumentu. (Tai dar kartą liudija, kokios senos ir tvirtos buvo cechų tradicijos.) Naujųjų taisyklių įvade primenama, kad drožėjai ir vargondirbiai (*organmajstrowie*) priklauso Magdeburgo teisei, vadinasi, yra lygių teisių miesto piliečiai, dirba tą patį darbą kaip ir staliai

⁴³ Ten pat: 83.

⁴⁴ Ten pat: 121.

⁴⁵ *LVI*A. F. 458. Ap. 1. B. Nr. 139.

⁴⁶ *LVI*A. F. 458. Ap. 1. B. Nr. 143. L. 5.

⁴⁷ *LVI*A. F. 458. Ap. 1. B. Nr. 166. L. 60.

(tuose pačiuose objektuose?) ir naudojasi stalių berniukų (mokinių, pameistrių?) paslaugomis. Nepaisant to, jie nepaklūsta reglamentui, neturi jokių įsipareigojimų ne tik stalių cechui, bet ir magistratui, taigi sumažėja viešųjų pajamų ir nuolat kyla nesusipratimai. Dėl to nustatoma, kad drožėjai ir vargondirbiai visus darbus dirbtų kartu su staliais pagal nustatytas taisykles, išskyrus stalių pameistriams būtinas keliones.

Savo ruožtu drožėjai ir vargondirbiai turi turėti ceche vienodas teises su staliais, kaip antai būti renkami vyresniaisiais, išdininkais ir eiti kitas pareigas.

Naująsias taisykles sudarė 52 straipsniai (artikulai), smulkiai, net smulkmeniškai reglamentuojantys ne vien profesinius santykius, bet daugelį kitų viešojo gyvenimo sričių. Štai „ponai vargondirbiai, drožėjai ir tekintojai“ viešųjų procesijų metu ir kitomis iškilmingomis progomis privalėjo „su ponais staliais po vėliava eiti“, o savo altoriaus neturėdami – prisidėti prie stalių altoriaus Bernardinų bažnyčioje išlaikymo⁴⁸.

Naujosiose taisyklėse numatomas gana griežtas darbų pasidalijimas. „Niekas nei iš stalių, nei iš drožėjų ir tekintojų negali turėti dviejų profesijų, bet tiktai tą, kurią deramai išmoko, t. y. nė vienas drožėjas altoriaus arba sakyklos be meistro staliaus, o stalius be meistro drožėjo negali daryti.“ Tuomet stalius turįs daryti „struktūrą, arba architektūrą“, o drožėjas – „atvaizdus, kapitalinius skliautus ir kitus jam priklausančius daiktus“. Kadangi vargonų spintos su prospektu darymas mažai skyrėsi nuo altoriaus ar sakyklos, greičiausiai juos dirbo taip pat staliai, o ne patys vargondirbiai. Tais atvejais, kai vienas jų imdavosi darbo, kuriam reikėjo abiejų profesijų, kitas privalėdavo skirti padėjėją, antraip buvo numatyta rimta bauda – ketvirtis akmens (lietuviškas masės vienetas, maždaug 15 kg) vaško. Vaškas naudotas žvakėms dirbti, o apšvietimas amatininkui buvo labai svarbus⁴⁹. Būdami vieno cecho nariai vargondirbiai taip pat privalėjo laikytis *artikuly*, nors tiek minėtuose *artikuluose*, tiek ir kituose aktuose jie minimi rečiau. Greičiausiai todėl, kad jų buvo mažiau, o darbų pobūdis ir interesai kiek mažiau kirtosi su stalių.

Kaimyniniame Kurše, kur privilegijas suteikdavo kunigaikštis, būta atvejo, atskleidusio kitokį požiūrį į stalių ir vargondirbių amatus. 1730 m. Mintaujos (Jelgavos) stalių cechas skundėsi kunigaikščiui, kad vargondirbys Johannas Heinrichas Joachimas neteisėtai samdosi pagalbininkus staliaus darbams. Į tai jiems buvo atsakyta, kad vargondirbio profesija yra ne amatas, o menas, todėl jam negalioja stalių cecho statutas, ir J. H. Joachimui leidžiama turėti tiek padėjėjų, kiek jam reikia. Taip pat jis galįs kviestis padėjėjus iš kitų miestų, o stalių cechas neturįs teisės dėl to skųstis⁵⁰.

Transportavimo vaidmuo

Bandant suprasti senųjų amatininkų pasidalijimą darbais, tarpusavio įtaką bei daugelį grynai gamybinių dalykų, nevalia užmiršti sunkių transportavimo sąlygų. Jos turėjo įtakos

⁴⁸ Lowmiański 2006: 124.

⁴⁹ Ten pat: 125.

⁵⁰ *Latvijas valsts vestures archivs (LVVA)*. F. 554. Apr. 3. B. 472. L. 123.

ne vien vargondirbystei, bet ir visai pramonės raidai. Ne veltui pramonės revoliucija Europoje pirmiausia yra susijusi su geležinkelio atsiradimu. Iki tol transportavimas buvo sudėtingas, lėtas ir brangus. Tai vertė užsakovus nepaisyti privilegijų ir naudotis *fušerijų* paslaugomis. Karaliaučiaus krašte, kur transporto išlaidos tekdavo bažnyčiai, meistro būdavo ieškoma iš arčiau. Taip Zalfeldo (vok. Saalfeld, lenk. Zalewo) bendruomenė kvietė vargonus statyti privilegijos neturintį vargondirbį Christophą Heinrichą Obuchą (1713–1787), gyvenusį už 4 mylių (apie 25 km) esančiame Morunge (vok. Mohrung, lenk. Morąg), nes toks atstumas būdavo įveikiamas per dieną. O iki privilegijuoto meistro Adamo Gottlobo Casparini (1715–1788) dirbtuvės Karaliaučiuje buvo 14 mylių (apie 110 km), taigi – keturios dienos kelio⁵¹.

Pigiausias ir patogiausias būdas buvo vandens transportas. Jeigu darbo atsirasdavo toliau nuo namų, be jo apseiti būdavo sunkiau. Karaliaučiaus vargondirbys Georgas Siegmundas Caspari (1693–1741), padirbęs vargonus Aizputės bažnyčiai Kurše, pirmiausia juos laivu plukdė iki Klaipėdos. Ten jie buvo perkrauti į vežimus ir toliau gabenti arkliais⁵². Yra išlikusi gana didelė Rygos Šv. Jokūbo bažnyčios vargonų statybos byla⁵³. Šiuos vargonus XVIII a. viduryje pastatė vokiečių meistras Heinrichas Andreas Contius, beje, labai vertintas J. S. Bacho. Contijaus dirbtuvė buvo Halėje (netoli Leipcigo). Padarytų vargonų gabenimas į Rygą buvo tiesiog nuotykingas. 1761 m. liepos mėnesio pirmosiomis dienomis, per dvi dienas sukrovę dėžes su vargonų dalimis į laivą, išplaukė Zalės upe iki Elbės ir toliau Elbe Hamburgo link. Jo nepriplaukę pasuko į kanalą link Liubeko prie Baltijos jūros. Nors tikėjosi nuplaukti per dvi savaites, Liubeką pasiekė tik rugpjūčio mėnesio gale. Pakeliui atsirado įvairių nenumatytų kliūčių, dvi savaites teko sugaišti, kol bus suremontuotas šliuzas. Liubeke dėžės buvo perkeltos į jūrinį laivą, kuris išplaukė rugsėjo mėnesio pirmosiomis dienomis; rugsėjo 15 d. vargonai buvo Rygoje. Per penkias dienas jie buvo sunešti į Gertrūdės bažnyčią. Vargonus lydėjo vienas pameistris ir keturi samdyti apsauginiai.

Laivai buvo patogesnė ir saugesnė transporto priemonė, todėl XIX a. I pusėje ir viduryje dirbę Berlyno meistrai Buchholzai, beje, 1857 m. pastatę gana didelius vargonus (3 man., 42 reg.) Klaipėdos Šv. Jono bažnyčioje, rinkdavosi užsakymus netoli vandens kelių⁵⁴.

Kelias sausuma buvo labiau varginantis ir sudėtingas. 1835 m. iš Polocko į Vilnių buvo gabenami 22 reg. vargonai, buvę pastatyti Polocko Jėzuitų bažnyčioje 1765–1766 metais. Po 1831 m. sukilimo bažnyčia buvo uždaryta, ir vargonus perėmė Vilniaus universitetas. Polocke šie santykinai nedideli vargonai buvo išardyti ir supakuoti į 84 dėžes. Vežėjai sutarė, kad vasarą vargonų vežti negalima, nes vežimui kratantis didieji metaliniai vamzdžiai gali susiploti. Teko laukti žiemos, nuomoti

51 Renkewitz ir kt. 2008: 40.

52 *LVVA*. F. 3667. Ap. 1. B. 27. L. 50.

53 Grosmane 1999.

54 Prost 1988: 155.

sandėlius, dirbti specialias roges, ir tik gruodžio mėnesio viduryje vargonai buvo išvežti į Vilnių. Kelionė užtruko dvi savaites⁵⁵.

Tad visai suprantama, kad kuo daugiau darbų buvo stengiamasi atlikti vietoje. Brangus ir sudėtingas transportavimas vertė namų dirbtuvėje dirbti mažesnes vargonų dalis, kurioms reikėjo kruopštesnio darbo ir mažiau medžiagų. O tokios didelės dalys kaip vargonų rėmai, spintos, prospektai, didieji medžio vamzdžiai paprastai būdavo dirbami pasitelkiant vietos stalius. Apie tai yra gana daug žinių. Štai ir minėtas Contius rūpinosi, kad gautų Rygoje ilgų lentų ir nusisamdytų pameistrių medžio darbams. Metalo vamzdžius Contius irgi dirbo jau Rygoje – minima, kad kartu vežėsi dukrą, kuri turėjusi padėti juos dirbti, o kartu tvarkyti ir buitinius reikalus⁵⁶. Mosengelis atsiveždavo tik dirbtuvėje išlietus ir sukarpytus metalo lakštus, o lenkdavo ir lituodavo jau vietoje⁵⁷.

Yra išlikę šiokių tokių žinių apie vargonų statybą Kurtuvėnų bažnyčioje XVIII a. pabaigoje. Vargondirbys Matas Račkovskis į Kurtuvėnus atsivežė tik įrankius ir amatininkus. Nėra išlikę nei sutarčių, nei išsamesnių Kurtuvėnų bažnyčios vargonų statybos aprašymų, tačiau yra dokumentas, kuriame rašoma apie kambario, kuriame bus liejamas metalas vargonams, įrengimą. Yra pranešimas, kad gautos liepos lentos vargonams (iš liepos medžio dirbami drožiniai), kad mokėta už lentų vargonams nuobliavimą, kad gauti keli šimtai svarų alavo⁵⁸. Iš viso to galima spręsti, jog visi vargonai buvo padirbti vietoje, Kurtuvėnuose.

Taigi, aiškinantis įvairius įtakos plitimo ir galimos autorystės klausimus, verta pažiūrėti į žemėlapi ir ypač atkreipti dėmesį į galimus vandens kelius.

Vargonai ir jėzuitai

Tais laikais (XVIII a.) LDK viešajam gyvenimui didelę įtaką turėjo įvairiapusė jėzuitų veikla. Jėzuitai ilgą laiką dominavo kultūriniam gyvenimui⁵⁹. Jie sukūrė išplėtotą švietimo sistemą, ne vien atskleidusią auklėtinių gebėjimus, bet ir sėkmingai juos ugdytą. Jėzuitų įsteigtas Vilniaus universitetas (Akademija) buvo europinio lygio mokslo institucija. Didžiausias LDK jėzuitų naujokynas buvo įkurtas prie Vilniaus Šv. Ignato bažnyčios. Jame išugdyta nemažai Lietuvos kultūrai nusipelnusių mokslininkų ir menininkų. Čia buvo sąlygos išmokti ir amato. Prie šio naujokyno nuolat veikė stalių dirbtuvė, kurioje buvo mokoma įvairių medžio apdirbimo darbų – stalių, drožėjų, dailidžių. Naujokyno dirbtuvėms vadovavo prityrę meistrai, pavyzdžiui, nuo 1747 m. iki 1772 m., t. y. net dvidešimt penkerius metus, stalių dirbtuvės meistras

55 VUB RS. F. 57. B 54. L. 202.

56 Grosmane 1999.

57 Janca 1997.

58 Ragauskienė 2006: 16–19; Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 92.

59 Trilupaitienė 1995.

dirbo vokiečių kilmės jėzuitas Janas Jozefas Teschneris (1714 – po 1773)⁶⁰. Nemažai Vilniaus jėzuitų naujokyno auklėtinių vėliau patys tapo stalių dirbtuvių meistrais įvairiuose, dažniausiai LDK, kraštuose. Daugiausia jie dalyvaudavo statant ir įrengiant bažnyčias bei vienuolynus. Įšventinti į vienuolius Vilniaus Šv. Ignoto naujokyno auklėtiniai vykdavo dirbti į įvairias vadovybės nurodytas vietas – jau kuriant jėzuitų ordiną nustatyta, kad jo nariai tuo atžvilgiu yra priklausomi nuo vyresnybės. Stalių jėzuitų keliai nuolat kryžiuodavosi Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje, kurioje po pasikartojančių gaisrų medžio darbų buvo labai daug. Panašios vietos buvo Polockas, Gardinas, Kaunas, Nesvyžius, Kražiai, Sluckas ir kitos, kuriose buvo jėzuitų centrai. Vieni jų dirbdavo paprastesnius dailidžių darbus, kiti – altorius, sakyklas, baldus ir kitus sudėtingus, gausiai drožinėtus meninius dirbinius. Vokiečių kilmės stalius Michalą Schultzą (1704–1771), mokėjęs skaityti ir rašyti (!), po naujokyno Vilniuje apie 1734 m. dirbo prie bažnyčios Polocke statybos, vėliau Minske. Nuo 1740 m. iki mirties jis dirbo staliumi Daugpilyje. Greta kitų dalykų 1744 m. jis padirbo vargonų medinę dalį (*wykonal drewnianą odbudową organow*)⁶¹. Taigi vargonų spintos taip pat įėjo į jėzuitų stalių darbų asortimentą.

Nors jėzuitai muziką vertino ir šioje srityje buvo išprusę, vargonų jie nelabai norėjo. Gal todėl jėzuitų vargondirbių neteko aptikti, nors kitų specialybių amatininkų jėzuitų būta gana daug ir aukšto lygio.

Prospekto ir instrumento autorystės klausimai

Nuo atsakymo į klausimą, kas lemdavo prospekto architektūrą, kiek ji buvo paties vargondirbio žinioje ir kiek vargondirbys priklausė nuo kitų valios, gali priklausyti ir diskusijos apie vargonų autorystę. Dėl cechų bei privilegijų tvarkos, transportavimo sunkumų ir kitų priežasčių vargonų spintą su prospektu dažnai dirbdavo ne pats vargondirbys, o kviesti staliai. Skulptūros, drožyba, tapyba taip pat buvo atitinkamų menininkų rankose.

Būdavo, kad visus vargonus, taigi ir prospektą, apsiimdavo padaryti pats vargondirbys, tačiau vargonų prospekto projektą darydavo dailininkas arba architektas pagal vargondirbio pateiktus duomenis⁶². Pavyzdžiui, 1736 m. sutarta, kad Karaliaučiaus meistras G. S. Caspari padirbs Aizputės (Kuršas) bažnyčiai „visaverčius“ vargonus (*ein wohlkonditionirtes Orgel-Wercken*) pagal pateiktą vaizdą (*Abriß*). Brėžinio autorius nežinomas, tačiau visą konstrukciją, įskaitant skulptūros darbus, Caspari apsiėmęs atlikti pats⁶³. Panašiai buvo ir Mosengelio atveju Šventaliepėje (vok. Heilige Linde, lenk. Święta Lipka). Vargonų statymo sutartyje gana nuodugnai išdėstoma, kaip jie

⁶⁰ Poplatek 1972: 210.

⁶¹ Ten pat: 194.

⁶² Smulikowska 1989: 58; Zglinski 2000: 290.

⁶³ *LVVA*. F. 3667. Ap. 1. B. 27. L. 50.

turėsia būti sukomponuoti, o pačiam Mosengeliui teksią pasirūpinti staliais, skulptoriais, drožėjais⁶⁴. Vargonų spintos konstrukcija (*Structur*) turėsianti būti padaryta pagal nubraižytą schemą (*Abriss*), už bažnyčios lėšas ją turės padaryti vietos stalius⁶⁵. Kuršo kunigaikščio privilegijuotas vargondirbys Johannes Heinrichas Joachimas, turėjęs dirbtuvę Mintaujoje, 1753 m. dirbo vargonus Rygos Šv. Gertrūdos bažnyčiai. Šių vargonų spintai su prospektu padirbti buvo pakviestas Rygos stalius Karlas Gottlobas Appelbaumas⁶⁶, nors Joachimas turėjo teisę pats samdytis stalių tiek, kiek tik reikia. Rygos Šv. Jokūbo bažnyčios vargonus dirbęs Contius pagal sutartį turėjo padaryti viską, įskaitant projektą ir brėžinius. Taip pat Contius įsipareigojo atlikti visus vargonų spintos ir prospekto staliaus, kalvio, drožybos darbus ir pagaminti skulptūras⁶⁷.

Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios vargonų statyba buvo organizuojama kitaip. 1729 m. stalius Georgas Sebergeris gavo užsakymą pagal jam pateiktus architektūrinius brėžinius padirbti ir pastatyti naują vargonų chorą bei vargonų spintą su prospektu. Brėžinius jis gavo, tačiau kas tas architektas, pagal kurio brėžinius ir kuriam prižiūrėti visa tai turėjo būti daroma, nežinoma. Sutartyje keliais žodžiais nusakyta, kaip turėjęs atrodyti prospektas, bet nepakankamai detalai, kad galėtume jį įsivaizduoti. Vargonai turėjo turėti užnugario pozityvą su dviem bokšteliais. Darbą Sebergeris baigė 1731 m. pradžioje, o tuomet drožėjai KK ir Radikas padirbo visą ornamentiką. 1732 m. jiems baigus darbą, skulptūras iki 1733 m. dirbo jau minėtas stalių cecho narys Frezeris. Kas ir kada dirbs instrumentą, tuomet neužsiminta⁶⁸. Tik 1735 m. gatavai ir išpuoštai spintai Vilniaus bernardinų vienuolis Juozapas Olšynskis padirbo vargonus⁶⁹. Turimuose dokumentuose nėra nė menkiausios užuominos, kad jis būtų galėjęs turėti įtakos architektūrinėms formoms ir puošybai. Greičiausiai jam reikėję prisitaikyti prie jau stovinčios spintos.

Pusšimčiu vėliau Barūnų unitų bažnyčioje panašiai dirbo Michaelis Zelle. Pagal sutartį jis turėjo pastatyti vargonus jau esančioje spintoje⁷⁰. 1847 m., caro valdžiai paliepus likviduoti visus vargonus unitų bažnyčioje, šie drauge su visa spinta buvo perkelti į Siesikus. Instrumentas vėliau perstatytas, o barokinė spinta su visomis puošmenomis ir skulptūromis tebestovi.

Svarbus, gal net lemiamas stalių vaidmuo buvo ir kuriant Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios Adamo Gottlobo Casparini vargonų architektūrą. Šie vargonai buvo statomi po XVIII a. vidurio gaisrų atstatytoje bažnyčioje. Jau 1774-ųjų pradžioje sudaryti sutarties su Casparini į Karaliaučių nvyko dominikonų vienuolyno prioras.

⁶⁴ Renkewitz ir kt. 2008: 204.

⁶⁵ Ten pat: 206.

⁶⁶ Campe 1951: №. 1581.

⁶⁷ Grosmane 1999.

⁶⁸ *VUB RS. F. 57–B. 55, 9. L. 11*; Drėma 1997.

⁶⁹ *Vytauto Didžiojo karo muziejus. S-11105. P. 167.*

⁷⁰ „Zrobić Organ Wielki czyli Manual od Głosow 17 w strukturze już gotowy“ (*VUB RS. F. 4 – A 715, 28* (26806–7)).

Darbai Karaliaučiuje, Casparini dirbtuvėje, prasidėjo jau tais pačiais metais⁷¹. Kad prieš pradėdamas darbus ar darbų metu Casparini būtų lankęsis Vilniuje, nėra žinoma. Tuo metu, 1775-aisiais, Vilniuje vilnietis stalius, cecho narys (?) Johannas Holzas (Holszuck) padirbo ir pastatė vargonų spintą su prospektu. Atrodo, Holzas paminėtas 1750 m. magistrato dokumentuose kaip stalius iš Pomeranijos⁷². Kas suprojektavo vargonų prospektą, sunku pasakyti. Tačiau vilniškis Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų prospektas taip idealiai atitinka bažnyčios interjerą, jos proporcijas, kad galėjo būti sumanytas tik tą interjerą gerai išstudijavusio žmogaus. Žinant to meto stalių cecho tradicijas, prie to galėjęs daug prisidėti pats Holzas. Drožėjai taip pat turėjo būti iš Holzo aplinkos. Prie šių vargonų jų dirbo keletas, greičiausiai ne kartu, nes drožiniai gana skirtingi. Jų pavardės nežinomos, tik 1775 m. vasario mėnesį paminėtas draugijos (cecho?) drožėjas Motiejus. Tais pačiais metais prospekto aštuonias skulptūras išdrožė drožėjas Antonas Grosmanas⁷³. 1775 m. birželio mėnesį Casparini su keturiais padėjėjais buvo atvežtas į Vilnių. Čia jis rado jau pastatytą arba bebaigiamą statyti vargonų spintą, taigi reikėjo prie jos prisitaikyti. Kai kurie oro skirstymo dėžių neatitikimai leidžia spėti, kad Casparini tiksliai brėžinių neturėjo. Vilniaus Šventosios Dvasios bažnyčios vargonų prospektas gerokai skiriasi nuo kitų Casparini vargonų ir yra panašesnis į kitų to meto Vilniaus meistrų vargonus negu į paties Casparini vargonus bažnyčiose arčiau Karaliaučiaus, Mažojoje Lietuvoje, Prūsijoje.

Casparini taip pat yra pastatęs vargonus Gardino jėzuitų bažnyčioje. Yra įdomių sutapimų: vokiečių kilmės stalius jėzuitas Franciszekas Ignacy Biermanas (1707–1780)⁷⁴, Vilniaus naujokyno auklėtinis, dirbo Gardine maždaug tuo metu (1744), kai ten, kaip manoma, vargonus statė Casparini. Vėliau Biermanas darbavosi Vilniaus Šv. Kazimiero bažnyčioje, o 1764–1773 m. vadovavo stalių dirbtuvei Polocke. Tenykštės jėzuitų bažnyčios vargonai buvo statomi 1765–1766 m., t. y. kaip tik tuo metu, kai Polocko bažnyčioje darbavosi Biermanas. Be to, tais pačiais 1765–1766 m. čia dirbo kitas stalių meistras – Janas Leschbachas (1722 – po 1773), taip pat Vilniaus naujokyno auklėtinis⁷⁵. Jų darbų sąrašo nėra, tačiau vargonų spintos su prospektu kūrime jie greičiausiai dalyvavo. Tuomet būtų lengva paaiškinti Polocko ir to meto Vilniaus vargonų prospektų panašumus. Teigiama, kad Polocko jėzuitų bažnyčioje taip pat buvę Casparini vargonai. Patikimų šaltinių nėra, nors pasvėrus visus *pro* ir *contra* argumentus, jų yra maždaug po tiek pat⁷⁶. Prie argumentų *pro* prisideda žinia, kad tas pats stalius Biermanas vargonų statybos metu dirbo ir Gardine, ir Polocke⁷⁷.

71 Parašas vargonų viduje: Christoph Wilhelm Braweleidt (1752–1796).

72 *LVI A. SA.* 5130. L. 518.

73 *LVI A. F.* 694. Ap. 1. B. 56. L. 193.

74 Poplatek 1972: 85.

75 Ten pat: 149.

76 Gučas 2013: 183–188.

77 Polocko jėzuitų bažnyčios vargonų prospektas, XIX a. praplėstas, yra išlikęs ir šiuo metu stovi Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčioje.

Polocko vargonų prospektas daugeliu atžvilgių atitinka daugumos to meto LDK vargonų (vadinamosios Vilniaus mokyklos) stilių. Šio stiliaus ištakų verta ieškoti Mažonoje Lietuvoje, Prūsijoje, Mosengelio darbuose, nors galėjęs būti ir atvirktinis poveikis, susijęs su jėzuito architekto ir matematiko Grigorijaus Engellio (1678–1722) veikla. Kilęs iš Karaliaučiaus, 1693 m. jis įstojo į Vilniaus jėzuitų naujokyną prie Šv. Ignoto bažnyčios, vėliau darbavosi LDK jėzuitų centruose – Polocke, Slucke. 1718 m. Engellis buvo nusiųstas į Prūsiją, tapo vienuolyno vyresniuoju (superioru) Šventaliepėje (Heilige Linde, dab. Švieta Lipka). Čia jis rūpinosi bažnyčios puošimu, kai ką pats projektavo, taigi turėjo progos pritaikyti LDK įgytą patirtį. Engellis darbui Šventaliepėje kvietėsi amatininkus iš Karaliaučiaus⁷⁸. Tarp jų buvo ir jau minėtas Mosengelis, kuriam 1719 m. pavesta pastatyti vargonus⁷⁹. Nors Mosengelio instrumentas iki mūsų dienų neišliko, 1905 m. Bruno Goebelio jis buvo iš pagrindų perstatytas, tačiau puikus vargonų prospektas tebestovi iki šiol ir mūsų dienomis yra laikomas vienu vertingiausių rytinėje Baltijos pusėje. Pagrindinė Mosengelio vargonų dalis, esanti ant choro, savo kompozicija labai primena tai, kas po pusės šimtmečio 1765–1766 m. buvo padaryta Polocke. Šonuose stovi du aukšti 16 p. pedalų vamzdynai, kurių vamzdžiai prospekte išdėstyti tercine tvarka (kūgiai); tarp jų sustatytas žemesnis manualo vamzdynas su 8 p. principalo vamzdžiais prospekte, panašus į anuomet buvusį Vilniaus Pranciškonų bažnyčioje (dab. Universiteto aula). Taigi būdingiausieji Vilniaus vargonų prospektų bruožai atpažįstami jau XVIII a. pr. Mosengelio vargonuose. Tik Polocko vargonų dekoras yra kur kas kuklesnis nei Šventaliepės.

Didelė dalis jėzuitų amatininkų buvo vokiečių kilmės, minima juos gerai kalbėjus vokiškai ir prastai – kitomis kalbomis. Apskritai, Lietuvoje vokiečiai amatininkai buvo įtakingi, jų santykinai buvo daug. Vilniaus stalių ceche taip pat buvo nemažas nuošimtis vokiečių. Vokiškos pavardės vyravo ir tarp Vilniaus vargondirbių, todėl Prūsijos ir Kuršo meistrų įtaka akivaizdi. Taigi tiesiog pasakyti, kiek prospektai būdavo dirbami pagal vargondirbio reikalavimus ir kiek pagal tradicijas, kurias puoselėjo architektai ir staliai, negalima. Kiekvienu konkrečiu atveju galėjo būti savų niuansų.

Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla, arba vietoje išvadų

Grįžtant *da Capo* prie Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės klausimų, verta vėl priminti, kad *vargondirbystės* sąvoka pirmiausia aprėpia tai, kas susiję su instrumentu. Suprantama, kad instrumentas turi būti įstatytas į specialią spintą ir kad ta spinta dažniausiai pati yra meno kūrinys, kuriame vaizdžiai atsispindi to meto stilistika. Prospektų kūrėjai buvo jautrūs architektūros ir ornamentikos tendencijoms.

Instrumentus barokiniais galime vadinti sąlyginai, jų priklausymą tai ar kitai epochai nusako padirbimo būdas, technologija. Baroko (feodalizmo) laikotarpio

⁷⁸ Poplatek 1972: 109.

⁷⁹ Renkewitz ir kt. 2008: 202–213.

amatininkų dirbtuvių sistema, kai amatas buvo perduodamas iš kartos į kartą, gyvavo mažne iki XIX a. vidurio.

XIX a. pradžioje vargonų prospektuose šalia baroko atsirado ir klasicizmo elementų, nors patys instrumentai iki pat XIX a. vidurio buvo dirbami pagal baroko tradicijas ir vargonų statybos principus. Dispozicijos, intonavimo būdas, vamzdžių, sklendinių oro skirstymo dėžių, traktūros, dumplių konstrukcija ir gamybos technologija ne ką skyrėsi nuo XVIII amžiaus. Tik barokinės struktūros prospektuose galima įžvelgti klasicizmo elementų: tai daugiausia nedidelių vietovių bažnyčių maži instrumentai, padirbti nežinomų, galbūt vietos, meistrų, todėl kartais vadinami „kaimišku baroku“. Tiesesnes „klasicistines“ linijas galima paaiškinti ir kuklesniais meistrų amato gebėjimais; nors buvo ir keli vargonai su būdingais klasicistiniais prospektais.

Iki to laiko padaryti vargonai (instrumentai) iš esmės beveik nesiskiria nuo dirbtų šimtmečiu anksčiau. Iš esmės jie yra labai panašūs ir laikomi barokiniais, nors gali būti įstatyti į spintą su charakteringu klasicistiniu prospektu. Jie turi visus pastarųjų bruožus, todėl nepriklausomai nuo prospekto stilistinių niuansų laikomi barokiniais. Instrumento sukūrimo laiką gali labiau atspindėti ne technologiniai ypatumai, o, pavyzdžiui, klaviatūros apimtis. Senesnieji (XVII a, XVIII a. I p.) galėjo turėti keturias oktavas, kurių apatinė – trumpoji (be pustonų). Į XVIII a. pabaigą kai kurie jų buvo be didžiosios oktavos Cis, vėliau manualas prasiplėtė ir trečios oktavos d, ir toliau. Taigi kalbame ne vien tik apie visais atžvilgiais barokinius vargonus, bet ir apie vėlesnius baroko tradicijos instrumentus.

Iki XIX a. vidurio vargonų prospekte atsispindi vamzdyno išdėstymo viduje tvarka. Prospekte, t. y. pačiame priekyje, dažniausiai sustatomi pagrindinio registro – *principalo* – vamzdžiai. Kad konstrukcija būtų paprastesnė ir prospekto vamzdžiai būtų geriau aprūpinami oru, visais laikais stengtasi ortakius nuo oro skirstymo dėžių iki vamzdžių daryti kuo trumpesnius. Todėl prospektas būdavo komponuojamas taip, kad atitiktų vamzdžių ant dėžių išdėstymo tvarką. Ir atvirkščiai, dėžės galėjo būti konstruojamos taip, kad prospekte vamzdžiai būtų sustatyti pagal architekto pageidavimą. Kokia tvarka sustatyti vamzdžiai, didelio skirtumo nėra. Kadangi vargonų prospektas dažniausiai komponuojamas simetriškai, vamzdynas dalijamas į dvi puses – C ir Cis. C pusėje statomi vamzdžiai pradedant C tonais – C, D, E, Fis, Gis, B, c ...; Cis pusėje – Cis, Dis, F, G, A, H, cis ... Tik mažų pozityvų vamzdynai, kadangi jų mechanikos jungtysėjo tiesiai nuo klavišų į vožtuvus, buvo statomi klaviatūros tvarka – C, Cis, D, Dis, E, F ... Savo ruožtu C ir Cis pusių vamzdžiai gali būti išdėstyti iš eilės tonais, gali būti sustatyti į kūgius nuo centro mažėjančia tvarka (C dėžė – ...B, Fis, D, C, E, Gis, c...; Cis dėžė – ... cis, A, F, Cis, Dis, G, H ...). Šis išdėstymas vadinamas terciiniu ir jis nėra retas. Tai yra tarsi vargondirbystės „bendrinė kalba“. Vienuose kraštuose buvo dažnesni vieni variantai, kituose – kiti, tačiau visų principas šimtmečiais liko panašus. Kiek prospektas priklausė nuo sumanyto instrumento ir, atvirkščiai, kiek instrumentas buvo taikomas prie prospekto, lėmė

daugelis aplinkybių, pradedant vargondirbio gebėjimais ir baigiant visai praktiniais organizaciniais (įskaitant transportavimo sąlygas) bei technologiniais dalykais.

Prospektus sudaro didesni ir mažesni bokštai, paprastai sustatomi simetriškai. Vamzdžiai bokštuose sustatomi kūgine tvarka, didžiausias – viduryje. Vamzdžių skaičius bokštelyje dažniausiai neporinis. Tarp bokštų arba iš jų šonų būna laukeliai, į kuriuos statomi mažesni vamzdžiai. Priklausomai nuo vargonų dydžio didžiųjų bokštų aukštis maždaug atitinka principalo 16 p., 8 p. arba 4 p. ilgio vamzdžius. Bokštai būna briaunoti, pusapvaliai, trikampiai, plokšti, laukeliai – plokšti arba įgaubti, o jų frizas – tiesus arba banguotas (arfiškas). Visa tai nėra Lietuvos ar Vilniaus instrumentų išskirtinė ypatybė, taip sukomponuotų vargonų gausu nuo Baltijos iki Šveicarijos ir buvusios Habsburgų imperijos. Pastarojoje vyravo vamzdžių išdėstymas tonais, t. y. vamzdžiai išdėstomi dideliuose laukuose, kuriuose didžiausias yra šone, išorėje. Taip sukomponuotų vargonų Lietuvoje yra vos keli. Ryškesnis pavyzdys – Krinčino vargonai. Kas juos padirbo, nežinia.

Lietuvos baroko palikimas – bene septyni didesni dviejų manualų vargonai. Iš jų gerai išlikę du instrumentai, kitų tik viena kita dalis. Daugumą sudaro nedideli vieno manualo vargonai, jų yra daugiau kaip kelios dešimtys.

Jų **prospektus** sudaro įvairiai išdėstyti briaunoti bei trikampiai bokštai su tarpiniais laukeliais. Jei Lietuvos vargonams būdingi laukeliai banguotais frizais, tai panašaus dydžio Karaliaučiaus instrumentuose vyravo plokšti bokštai ir tiesūs laukelių frizai. Maždaug iki Napoleono karų prospektus puošė gana meistriški drožiniai, skulptūros, kiti dekoratyviniai elementai⁸⁰. Laikyti tai kažkokia ypatinga savita mokykla būtų neatsargu, kadangi panašių pavyzdžių apstu ne tik aplinkiniuose, bet ir gerokai nutolusiuose kraštuose.

Vilniaus dailės akademijoje saugomas bene XIX a. pabaigoje į vieną knygelę surištas įvairių graviūrų ir piešinių albumėlis⁸¹. Jame yra ir trylika vargonų prospektų piešinių-brėžinių. Gali būti, kad keli jų nubraižyti XVIII a. viduryje ir buvo naudojami kaip kokio nors architekto ar stalių dirbtuvės, dirbusios vargonų spintas su prospektais, siūlomi pavyzdžiai. Ant vieno jų (ilustracija Nr. 13) pažymėta, kad pagal tą projektą (lenk. *abrrys*) 1767 m. ... bažnyčioje (neiškaitomas pavadinimas) buvo pastatyti vargonai. Iš sakinio panašu, kad kažkas rinkosi vieną iš pasiūlytų variantų.

Vargonus su tokiais pačiais ar panašiais prospektais labai skirtingu laiku statė įvairūs meistrai, pvz., 1782 m. – Michaelis Zelle Bariūnuose (dab. Baltarusija) ir 1809 m. – *žemaičių seniūnijos architektas*, vargondirbys Tomaszas Franciszekas Dreynowskis Lėne (Latvija)⁸². Kiti M. Zellės vargonai – 1780 m. pastatyti Vilniaus Šv. apaštalo Petro ir Povilo bažnyčioje ir Joniškėlio bažnyčios vargonai, kuriuos 1803 m. pastatė kitas *žemaičių seniūnijos architektas* M. Račkovskis – taip pat yra

80 Plačiai ir su gausiomis iliustracijomis aprašė Povilionis (Povilionis 2013).

81 *Vilniaus dailės akademija*, Nr. 3344. Išsamų aprašymą žr. Povilionis 2013: 133–152.

82 Įrašas vargonų viduje, kurį rado latvių vargonų restauratorius Alvis Mielbardsis.

wienodos struktūros. Tai leidžia manyti, kad prospektus dirbo ar bent jau „struktūrą“ parinko kažkas kitas, juoba kad M. Zelle, kaip minėta, Bariūnuose buvo pakviestas padirbti vargonus į jau esančią skulptūromis papuoštą „struktūrą“.

Nepriklausomai nuo to, kas ir kada kūrė prospektą, vargonai yra muzikos instrumentas ir jų autoriumi visada laikomas juos padirbęs meistras arba įmonė. Prospekto kūrėjai dažnai nebeprisimenami. Taigi, jei žinoma, kad vargonai buvę M. Zellės ar M. Jansono padirbti, tai dar nereiškia, kad ir prospektas yra jų sukurtas.

Barokinių instrumentų Lietuvoje yra vos kelios dešimtys ir tie patys daugiausia arba perdaryti, arba šiaip sudarkyti, o kai kurių likę vien paskiros dalys, todėl išvelgti kažkokį jų išskirtinumą ar net savitą mokyklą beveik neįmanoma. Ne daug geresni reikalai ir kaimynystėje, ypač Mažojoje Lietuvoje, su kuria Lietuvos vargondirbystė buvo glaudžiausiai susijusi. Sovietų aneksuotame Karaliaučiaus krašte sunaikinta visa, kas įmanoma, Lenkijai atitekusioje dalyje kai kas yra, ir tai dar laukia mūsų tyrinėtojų dėmesio. O kol kas tenka kliautis tokiais išoriniais dalykais kaip dispozicijos ir prospektų vaizdai. Dispozicijų skirtumai tarp žinomų Lietuvos, Prūsijos ar Kuršo vargonų taip pat ne principiniai ir liečia daugiausia registrų pavadinimus. Prūsijoje ir Kurše vyrauja vokiški, o LDK turi itališkų ir lenkiškų bruožų.

Tarp Lietuvos vargonams būdingų pavadinimų paminėtinas *Flauto major* (8 pėdų) ir *Flauto minor* (4 pėdų). Daugelyje senųjų Lietuvos vargonų yra *Jula*. Taip gali būti pavadinta tiek medinė ar metalinė, tiek cilindrinė ar kūginė, atvira, gana siauros menzūros fleita. Lietuvos vargonams yra būdingas *Unda maris* registras, iš Italijos per Sileziją, Prūsiją atėjęs į Lietuvą XVIII a. viduryje. Visi šie registrai (registrų pavadinimai) buvo plačiai vartoti vėlgį buv. Habsburgų imperijos ribose, Silezijoje, Rytų Prūsijoje.

Lietuvoje vyravo vieno manualo vargonai be pedalų. Tokie buvo ne vien pozityvai ar maži vargonai, dar vadinti *manualais*. Net dideli, iki 17 registrų, vieno manualo vargonai pedalų neturėjo. Tokie buvę M. Zellės vargonai Bariūnuose⁸³, Juozapo Vaiciulevičiaus – Varniuose. Dauguma Karaliaučius meistrų instrumentų pedalus turėjo, nors vieno manualo vargonų be pedalų taip pat netrūko.

Dviejų manualų vargonų Lietuvoje iki pat XIX a. pabaigos būta vos keletas, ir jie daugiausia be pedalų: Linkuvoje (1765), Budslave (1781, abu Mikalojaus Jansono), Vilniaus augustinų (galbūt Mikalojaus arba jo sūnaus Fridricho Samuelio Jansono), Šv. Kazimiero bažnyčiose (nežinomas). Šių vargonų prospektai yra Vilniui būdingos stilistikos ir proporcijų.

Link XVIII a. pabaigos buvo pastatyti trys panašūs dviejų manualų be pedalų vargonai, visi vietovėse, esančiose gerokai šiauriau nuo Vilniaus – Troškūnuose (1787), Tytuvėnuose (1789) ir Kurtuvėnuose (1792). Žinoma, kad sutartį Troškūnuose pasirašė M. Jansonas. 1787 m. Jansonui buvo jau šešiasdešimt septyneri – pagal tuos

83 Klaidingai manyta, kad šie M. Zellės vargonai buvę pastatyti Vilniaus Šv. Jono bažnyčioje. Atrodo, pirmasis klaidą padarė Lopacinskis. Juo remdamiesi klaidą kartuoja vėlesni autoriai, įskaitant ir rašantįjį šias cilutes. Be to, jie dar buvę „praplėsti iš akies“ iki 2 manualų (Povilionis 2013: 33).

laikus gražus amžius. Taip pat žinoma, kad statyboje dalyvavo, vėliau darbus perėmė ir pabaigė M. Račkovskis su savo žmonėmis. Labai panašūs Tytuvėnų vargonai buvo baigti 1789 m. liepos 7 dieną. Vargu ar M. Jansonas begalėjo ten dirbti, nes mirė po pusantrų metų, 1791-ųjų sausio mėn. viduryje. Tretieji šios „serijos“ vargonai buvo pastatyti jau po M. Jansono mirties – 1792 m. Kurtuvėnuose. Yra pakankamai žinių, kad juos pastatė M. Račkovskis. Netiesiogiai tai patvirtina dar viena aplinkybė: kiek žinoma, Račkovskis gyveno Rozalime, o tai santykinai visai netoli nuo Tytuvėnų, Kurtuvėnų ir Joniškėlio, kuriame pastatyti paskutiniai žinomi Račkovskio vargonai (1803). Taigi visai logiška būtų manyti, kad ir Tytuvėnų vargonai galėję būti M. Račkovskio darbo. Net ir Troškūnuose jo indėlis galėjo būti didesnis, nei teigiama⁸⁴.

Diskusija, kas galėjęs pastatyti vargonus Polocko Jėzuitų bažnyčioje 1765–1766 m., trunka ne vienerius metus. Jie tada turėję vieną manualą, 22 registrus. 1783 m. perkelti į Vilniaus Šv. Jono bažnyčią ir praplėsti iki 3 manualų su pedalais šie vargonai tapo didžiausiais Lietuvoje. XX a. pradžioje pasirodė žinia, kad juos pastatęs Casparini⁸⁵. Ši žinia ėjo iš leidinio į leidinį, jokio ją patvirtinančio šaltinio rasti nepavyko. Pasvėrus *pro* ir *contra* argumentus, jų susidarė maždaug po lygiai⁸⁶.

2006 m. Povilionis savo disertacijoje, iš esmės remdamasis prospektų panašumu, padarė išvadą, kad „pateikti įrodymai vargonų autorystę priskiria Vilniaus meistriui N. Jantzonui“⁸⁷. Ne taip kategoriškai teiginys pakartotas ir po dešimties metų: „Šiuo metu Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje esantys didieji vargonai hipotetiškai priskiriami Vilniaus meistriui Nikolausui Jantzonui.“⁸⁸

Kadangi šiame straipsnyje stengiamasi aptarti ne vien instrumentus, bet ir įvairius kitus dalykus, turėjusius įtakos darbams, tai ir apie Casparini Polocke pakalbėkime, žiūrėdami į žemėlapi. Polockas stovi prie Dauguvos. Tai – bene labiausiai į rytus nutolęs miestas, kuriame yra buvusi Hanzos faktorija. Vadinasi, susisiekimas su Ryga, o per ją ir Karaliaučiumi buvo reguliarus, todėl atgabenti vargonus iš Karaliaučiaus buvo paprasčiau nei iš Vilniaus. Prisiminkime, kiek buvo rūpesčių, kai 1835 m. tie patys vargonai buvo vežami iš Polocko į Vilnių.

Kitas klausimas – ar galėjo Casparini 1765 m. keliauti į tolimą Polocką, ką jis veikė tuo metu? Kiek žinoma, tuo laiku didesnių darbų jis neturėjo: 1765 m. padirbo pozityvą Kalninkuose (Kallningken), 1766 m. vien tik pataisė pora pozityvų, dar siūlėsi taisyti vargonus Frydlando (Friedland) bažnyčioje, bet sandoris neįvyko⁸⁹. Vadinasi, labai užimtas nebuvo, bet vis vien tai neįrodo, kad vargonus Polocko jėzuitų bažnyčioje statė Casparini.

84 Povilionis 2013:

85 Gučas 2013: 183.

86 Ten pat: 187.

87 Povilionis 2006: 202.

88 Povilionis 2013: 27.

89 Renkewitz ir kt. 2008: 329.

Ar galėjo Mikalojus Jansonas dirbti Polocke 1765–1766 m.? Vargu bau. Yra pakankamai patikimos archyvinės medžiagos, įrodančios, kad 1765 m. jis dirbo Linkuvoje⁹⁰, 1766 m. pastatė bene reikšmingiausius vargonus Vilniaus Bernardinų bažnyčioje⁹¹. Negana to, 1766 m. balandžio 11 d. jis pakrikštijo savo naujagimę dukrelę Mariją Dorothea⁹².

Įvairios gamybos aplinkybės, cechų tvarka, darbų pasidalijimas tarp amatininkų, komunikacijų ypatumai ir panašūs tarsi šalutiniai dalykai gali ne tik padėti gvildenant įvairius autorystės klausimus, bet ir suprasti vienu ar kitu techninių, net meninių sprendimų motyvus, apskritai, giliau pažinti patį instrumentą.

Gauta 2017 06 26

Priimta 2017 08 09

Literatūra

1. Adlung, J. *Musica mechanica organoedi*. Berlin, 1768.
2. *Akty cechów wileńskich 1498–1759*. Zebrał i przygotował do druku Henryk Lowmiański. Poznań, 2006.
3. Balinski, M. *Opisanie statystyczne miasta Wilna. Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, Wilno, 1835*.
4. Campe, P. Lexikon liv- und kurländischer Baumeister. *Baubandwerker und Baugestelter von 1400–1850*. Band I. 1951. №. 1581.
5. Drėma, V. *LDK miestai ir miesteliai*. Vilnius: Versus aureus, 2007.
6. Drėma, V. *Vilniaus amatininkai XVI–XIX a.* Vilnius: Versus aureus, 2015.
7. Drėma, V. *Vilniaus bažnyčios*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
8. Drėma, V. *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
9. Galicz, J. O organach w Wilnie. *Ruch muzyczny*. 1861. 8–9.
10. Gołos, J. *Polskie organy i muzyka organowa*. Warszawa, 1972.
11. Gołos, J. The Polish organ. *Polish music history series*. Warsaw, 1992.
12. Gołos, J. *Zarys historii budowy organów w Polsce*. Ser. Z dziejów muzyki polskiej. 12. Bydgoszcz, 1966.
13. Grosmane, E. Archīvi, dokumenti, fakti. Rīgas Sv. Jēkaba baznīcas ērģeļu prospekts un Heinriha Andreasa Koncīsa ierašanās Latvijā. *Lettonica*. Humanitāro zinātņu žurnāls. 1999. 1(3).
14. Gučas, R. *Lietuvos vargonai*. Vilnius: Petro ofsetas, 2009.
15. Gučas, R. Vargonai – kultūros paminklai. *Muziejai ir paminklai*. 1970 gruodis.
16. Gučas, R. Die Orgelbautradition Königsberg–Vilnius. *Acta Organologica*. Band 30. Kassel, 2008: 35.
17. Heyde, H. *Musikinstrumentenbau in Preußen*. Tutzing, 1994.
18. Janca, J. Die Konkurrenz zwischen den Orgelbauern Obuch (Mohrungen) und Casparini (Königsberg) in Jahren 1741–1750. *Musica Baltica*. Europäischer Verlag der Wissenschaft, 1997: 283.
19. Jurginis, J.; Lukšaitė, I. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*. Vilnius: Mokslas, 1981.
20. Jurginis, J.; Merkys, V.; Tautavičius, A. *Vilniaus miesto istorija*. Vilnius: Mintis, 1968.
21. Kaveckas, K. Vargonai Lietuvoje. *Muzikos barai*. 1938. 3/29.
22. *Lietuvos architektūros istorija*. Vilnius, 1994.
23. Łopaciński, E. *Materiały do dziejów rzemiosła artystycznego w Wielkim Księstwie Litewskim (XV–XIX w.)*. Warszawa, 1946.
24. Merkys, V. Vilniaus amatininkų cechai ir stambūs kapitalas. *LTSR MA darbai*. Serija A. 1962. 1(12): 115–116.

⁹⁰ *MAB RS*. F. 42–13, L. 78, 80, 82, 83, 86.

⁹¹ *Vytauto Didžiojo karo muziejus*. S-11105. L. 268–274.

⁹² *LVIA*. F. 1218. Ap. 1. B. 14. L. 99.

25. Merkys, V. Vilniaus cechų amatininkų skaičius ir jų kilmė 1795–1893 metais. *LTSR MA darbai*. Serija A. 1961. 2(11): 150.
26. Paknys, M. Vargonų meistrai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Menotyra*. 2001. 2.
27. *Pirmasis Lietuvos Statutas* (1529). Vilnius, 2004: 230.
28. Poplatek, J. Paszenda Jerzy. *Słownik artystów jezuitów*. Kraków, 1972.
29. Povilionis, G. *Vargondirbystės menas Lietuvoje: nuo baroko iki klasicizmo*. Vilnius, 2009.
30. Povilionis, G. *Vėlyvojo baroko vargondirbystės menas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2013.
31. Povilionis, G. *Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2006.
32. Povilionis, G. Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla: meistro Nicolauso Jantzono fenomenas. *Lietuvos muzikologija*. 2011. T. 12.
33. Pretorius, M. *Syntagma musicum II, De Organographia*. Wolfenbüttel, 1619.
34. Prost, D. W. Das Wirken der Berliner Orgelbauer Buchholz in Vorpommern. *Acta Organologica*. Band 20. Kassel, 1988: 155.
35. Pugačiauskas, V. Vilniaus „krikščionių“ medžio apdirbimo cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija. *Lituanistika*. 2008. T. 54. Nr. 3(75): 12–26.
36. Ragauskienė, R. Kurtuvėnų bažnyčios raida. *Menotyra*. 2006. 3: 16–19.
37. Rehn, W. Dokumentation von Orgelrestaurierungen. *Monographien zu Orgeldokumentation*. Band 10. Berlin: Pape Verlag, 2006.
38. Reklaitis, P. Vargonų dirbėjai ir vargonai Lietuvoje XVIII–XIX a. *Aidai*. 1967.10.
39. Renkewitz, W.; Janca, J. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. I. Würzburg, 1984.
40. Renkewitz, W.; Janca, J.; Fischer, H. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. II. Berlin, 2008.
41. Renkewitz, W.; Janca, J.; Fischer, H. *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreußen von 1333 bis 1944*. B. II. Köln: Siebenquart Verlag, 2015.
42. *Richtlinien zum Schutze alter wertvoller Orgeln, Weilheimer Regulativ*. Berlin: Verlag Merseburger, 1957.
43. Senkus, K. Apie vargonus Lietuvoje. *Muzikos žinios*. 1956. 4(157).
44. Smulikowska, E. Organ-Cases in Poland as Works of Art. *The Polish Organ*. Warsaw, 1992.
45. Smulikowska, E. *Prospekty organowe w dawnej Polsce*. Wrocław, 1989.
46. *The Nordic – Baltic Organ Book*. Ed. A. Frisk, S. Jullander and A. McCrea. Göteborg, 2003.
47. Töpfer J. G. *Die Orgel*. Erfurt, 1843.
48. Trilupaitienė, J. *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, Vilnius: Muzika, 1995.
49. *Vargonų paminklosauga ir Adam Gottlob Casparini und die Orgeldenkmalpflege*. Sudarė R. Gučas. Vilnius: Kompozitorių sąjunga, 2013.
50. Zgliński, M. *Prospekty organowe z terenów północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej – Wielkiego Księstwa Litewskiego, Inflantów i Kurlandii*. Praca magisterska na Uniwersytecie Warszawskim pod kierunkiem prof. S. T. Jaroszewskiego. Warszawa, 1996.
51. Zgliński, M. Organmistrz, snycerz, stolarz, inwestor – z działalności osiemnastowiecznego wileńskiego warsztatu organmistrzowskiego. *Przegląd Wschodni*. 1999–2000. T. VI. Z. 2(22): 289–303.

Rimantas Gučas

On organ building in Lithuania in the Baroque period: instrument and facade

Summary

In the beginning, the term “organ building” is clarified. One can find many sources which claim that the questions connected with the instrument and the organ case with the facade sometimes were solved separately. The majority of available sources say that this was the work of craftsmen of different specialties. Their relationships were rather strictly regulated by the system of workshop rules and privileges. Organ building in the Grand Duchy of Lithuania was strongly connected with the neighbouring Prussia and Kurland. In the 18th century, the most important organ building centre of the lands on the eastern shore of the Baltic Sea was Königsberg. The most influential masters worked there, and from there the most well-known organ builders of that time settled to work in Lithuania.

In the 18th century’s Lithuania, the work of the Jesuits was very influential. A lot of young people became educated in the Vilnius Jesuit novitiate and academy. Craftsmanship was also taught there. At the Vilnius Jesuit novitiate there were many students of German origin who continued to work in the Grand Duchy of Lithuania and Prussia. The carpenters trained in the novitiate of Vilnius later worked installing churches in the entire Grand Duchy. They also made organ cases. No names of Jesuit organ builders have survived.

Transportation possibilities had a significant importance on the spreading of the pipe organ. Towns situated near water ways were at the convenient situation, they could acquire instruments from afar. There is no agreement about who was the author of organ facade – the organ builder or the carpenter with the carver who made the case. It seems likely that usual structures and templates prevailed and organ builders mainly created the instruments into the cases made by others. Small one-manual instruments were prevalent in Lithuania, their interiors as well as the specification were very similar to the organs of the same size in neighbouring countries. The Lithuanian style facade layout was usual in a wide area.

KEYWORDS: organ, organ building, craftsmen, privileges, craftsmen workshops, transportation, Jesuits